

Миливој Алановић
Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду
milivoj.alanovic@sbb.rs

УДК 811.163.41'367.625
Оригиналан научни рад

ДОПУНЕ И ДОДАЦИ – ИЗМЕЂУ ОБАВЕЗНОСТИ И ИСПУСТИВОСТИ¹

Полазећи од основних начела теорије валентности, у овоме раду се проверава релевантност и поузданост општеприхваћених и уобичајених критеријума класификације глаголских комплемената на допуне и додатке. У раду се сугерише неопходност да се ревидира став да је испуствивост најважнији тест провере валентног статуса неког глаголског сателита, те да се наместо њега као кључни критеријум постави формална специфичност. Стога је више него неопходно увести трећи, прелазни тип глаголских комплемената, адјункте, који ће донекле ублажити проблеме често критиковане дихотомне поделе на допуне и додатке.

Кључне речи: српски језик, реченични модел, валентност, глагол, допуне, адјункти, додаци.

1. Увод. Теорија валентности, или граматика зависности, као правац структуралне граматике показала се погодном методолошком основом за учење страних језика (Welke 1988: 9), чији је непосредан циљ и резултат формулисање свих реченичних модела једног језика. Заправо, реченични модели и валентност стоје у комплементарном односу (Helbig 1992: 126), јер се обе категорије доводе у зависну везу са глаголом као носиоцем валентности, у чији састав, поред глагола у предикатској функцији, улазе и сви његови реализовани, али и потенцијални комплементи, што све заједно чини његову синтаксичку валентност.

Проблеми који настају у чисто структурном приступу анализи реченице тичу се немогућности да садржинска или значењска компонента

¹ Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 178004, под називом *Стандардни српски језик – синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

реченице буде верно репрезентована, што је врло брзо довело до спознаје да је неопходно раздвојити синтаксички и семантички план анализе, будући да међу њима не постоји нужна корелација (Helbig 1992: 141), о чему сведочи честа диспропорција како у броју логичких и синтаксичких предиката, тако и у броју њихових аргумената, од којих они логички често нису ни лексикализовани (Helbig 1992: 143). Стога се у ову теорију, свакако под утицајем падежне граматике и теорије комуникације, укључују, уз синтаксичку, и семантичка и прагматичка перспектива, захваљујући чему се сам концепт валентности протеже кроз различите језичке нивое. Ипак, свесни корелационих закономерности између синтаксичке, семантичке и прагматичке валентности, у овоме раду се посебно осврћемо на функционални план реченице, те односе које успостављају синтаксичке јединице, разуме се, у околностима одговарајуће лексичке селекције и прагматичке матрице исказа, што је сасвим оправдано с обзиром на задати тематски оквир рада.

Иако нам, дакле, семантичка валентност у овоме раду није у фокусу пажње, она ће нам послужити у циљу уочавања типа везе, лабавије или чвршће, успостављене међу синтагматским јединицама реченице. Стога ћемо у даљем току рада настојати да укажемо на структурно и семантички мотивисане критеријуме за класификацију допуна и додатака, те проблеме и недоследности дате дихотомне поделе зависних реченичних чланова.

1.1. Тек је у моделу који промовише граматика зависности глагол 'устоличен' за структурно чвориште реченице. Али не у било којој форми. Глагол у личном облику је језгрени реченични конституент који је способан да своје непосредно окружење организује, односно да омогући укључивање других реченичних чланова. Тако је Лисјену Тенијеру, родоначелнику овог структуралистичког правца, пошло за руком да идеју о валентности речи формулише у виду кохерентне теорије (Tesnière 1969²), у којој једино глагол у личној форми може бити само регенс, док су остали реченични чланови његови депенденси. С друге стране, и сами депенденси надаље могу бити хијерархизоване структуре са једним регенсом и барем једним депенденсом итд. Без обзира на то, формулација горенаведених ставова омогућена је спознајом да је реченица структура са ограниченим бројем чланова који међусобно и у односу на структурно чвориште реченице, глагол, стоје у тешњој или лабавијој

вези. Управо је ова чињеница Тенијера и подстакла да, полазећи од њихове функције и примарног значења, реченичне чланове класификује у две групе – актанте и сирконстанте, при чему је број актаната, или допуна, ограничен, он их своди на три, док то не важи за сирконстанте, или додатке, који се, мање-више, могу низати до граница стилске прихватљивости.

Ипак, иако их примарно дефинише семантички, Тенијер је итекако свестан морфосинтаксичког лика актаната, тако да их смешта на одговарајуће реченичне позиције, односно функције, које се могу дефинисати као прототипичне. Тако се, према Тенијеру, први актант појављује на субјекатској функцији и то у улози агенса, други у функцији директног објекта и са улогом пацијенса, док се трећи појављује на позицији индиректног објекта у улози адресата или бенефактора (Tesnière 1969²: 108–109). Таква функционално-семантичка спојивост, међутим, није обавезна, а зависи од лексичког значења глагола и његових допуна, те, наравно, реченичног модела, тј. да ли је реч о персоналној или имперсоналној, односно активној или пасивној реченичној структури. С друге стране, Тенијерове теоријске поставке се могу разумети, чак и оправдати, јер он у виду има прототипичну реченицу са идеалним функционално-семантичким распоредом елемената.

У другим теоријско-методолошких приступима се, нпр. у Хелбиговом депенденцијалном моделу, актанти дефинишу као морфосинтаксичке категорије – субјекатски и објекатски актанти, док се за сирконстанте резервише термин додаток. Ипак, врло често се намеће потреба за обједињеним именовањем свих реченичних чланова без обзира на валентни статус, те се у те сврхе употребљавају термини комплемент или аргумент (Всеволодова 2000: 134). С друге стране, док се термини актант или партиципант, имајући у виду Тенијерово изворно схватање, у првом реду односе на учеснике ситуације без обзира на језички израз, докле се као погоднији за одређивање валентног статуса комплемената, или аргумената, могу сматрати термини допуна и додаток, који су у даљој еволуцији овог теоријско-методолошког модела постали његове упоришне тачке.

1.2. С обзиром на то да теорија валентности почива на формалном вербоцентризму, изван фокуса пажње нашло се лексичко значење, и глагола и његових комплемената, које у великој мери модификује синтаксичко-

семантичку валентност глагола. Тенијер је, како смо видели, ускладио формалносинтаксичку структуру реченице са семантичким планом преко идеалне, каноничке везе лексичко-граматичких јединица, с једне стране, и одговарајућих значења, с друге. На тај начин су дуго изван интересовања остали бројни случајеви где се, у духу овог модела, субјектом или објектима не именују учесници у каквој ситуацији, односно, додацима не именују околности под којима се врши каква радња. Ово долази отуда што се у језику не оперише само ‘чистим’ примерима, већ и тзв. фигуративним, како се обично структуре типа Пао сам у депресију у реченицама дефинишу. Међутим, и овакви нам примери показују да постоји чврста и стабилна структурна матрица која се, захваљујући одговарајућој лексичкој селекцији, може повезивати са различитим пропозиционим садржајима: Пао сам у базен/очај/њеним очима итд.

2. КРИТЕРИЈУМИ КЛАСИФИКАЦИЈЕ КОМПЛЕМЕНАТА. Иако је примарни задатак теорије валентности утврђивање броја и структуре реченичних модела једног језика, врло рано, још код Тенијера, успостављен је бинарни систем у ком функционишу глаголски комплементи (актанти и сирконстанти, односно допуне и додаци итд.), који је до данас, углавном неизмењен, опстао, али и (п)остао кључно место спорења и расправа. На тај начин је искрсао проблем који се претворио у једно од централних питања теорије валентности уопште, а који је остао готово нерешен до данас – а то је доследност и критеријална утемељеност бинарне репартиције зависних реченичних чланова на допуне и додатке.

2.1. Општеприхваћен став је да су допуне вишеструко зависне од глагола. Према Г. Хелбигу, морфосинтаксичке одлике допуне зависе од глагола, што значи да управо глагол у функцији предиката захтева или отвара места за одређени број неопходних или потенцијалних допуна, у одређеном морфолошком облику, одређене структуре или састава (номиналне, реченичне, инфинитивне и сл.) и са одређеном синтаксичком функцијом. С друге стране, од глагола зависе и нека семантичка обележја допуна (живо/неживо и сл.), које с тим у вези стичу и одговарајуће семантичке улоге (агенс, пацијенс, адресат и сл.), што је у тесној вези са концептом семантичке компатибилности између регенса и депенденса која делује супкатегоризационо (Helbig 1992: 72).

Начелно се, дакле, може рећи да су допуне супкласно специфичне

(Engel 2010: 130), валентно везане, што значи да их регенс предодређује, док су додаци супкласно неспецифични, валентно невезани, а то подразумева да их регенс формалносинтаксички не предодређује. Управо је због сложености веза између глагола као реченичног носиоца валентности и ових комплемената као његових депенденаса уведен читав низ синтаксичко-оперативних тестова и критеријума, мање или више достатних, који служе у поступку анализе за утврђивање разлика између допуна, обавезних и факултативних, и додатака, при чему дати тестови, према В. Агелу (Ågel 2000: 172), треба да утврде следеће унутарреченичне релације:

- (а) неопходност (комуникативна, семантичка и синтаксичка);
- (б) детерминативност (везу логичког предиката и његових аргумената);
- (в) формалну специфичност или предодређеност;
- (г) садржинску или значењску специфичност;
- (д) супкатегоризацију.

2.1.1. Како се да видети, на самом врху дате скале се налази неопходност (или облигаторност), која се проверава поступком испуштања или елиминације, који се усталио као доминантан критеријум диференцијације допуна (обавезних и факултативних) и додатака. Тако, према Г. Хелбигу и Ј. Буши (Helbig/Buscha 1996: 249), испустиве допуне су факултативне, док су неиспустиве обавезне. Како и сам Хелбиг закључује, у оквиру ове бинарне дихотомије постоје и изузеци. Сви други тестови, по њему, подређени су тесту елиминације јер не задиру у основну поделу на допуне и додатке, односно на њихову обавезност и факултативност. Ипак, услови који обезбеђују већи степен испустивости допуна јесу, сматра К. Велке, уз елипсу, још и модалност и контраст (Welke 1988: 25). Наиме, допуне су испустивије ако не реферишу о конкретној или референцијалној ситуацији (Он баш пије), односно, ако су две ситуације или радње, тј. глагола, у контрасту (Он не пије, већ лоче), а не, на пример, објекти на којима се радња испољава. У том се светлу може разумети и различит степен испустивости допуна уз основни несвршени и од њега префиксацијом изведен свршени глагол, где онај први без објекта служи за квалификацију субјекта (Pranjković 2007: 134), те је неконкретизовани објекат елиминисан (Он краде), док овај последњи не располаже таквим потенцијалом, те захтева

обавезну реализацију објекта (Све нам је украо; Све су нас покрали), иако је концептуално гледано реч о истоме логичком предикату.

Сасвим је јасно да се реализација или нереализација допуна може довести у везу са прагматичким и комуникативним условима под којима се формулише одговарајућа реченица као део исказа. Међутим, како сам Хелбиг примећује (Helbig 1992: 106–107), испустиве допуне, премда су семантички неопходне, могу бити изостављене под два услова: (а) учесницима у комуникационом акту је познат непосредни нејезички контекст (дефинитно факултативне: Не могу да нађем ту књигу, па тражим даље); или (б) учесницима је познат шири, искуствени контекст (индефинитно факултативне: Седим и пушим). Сличан став је изнео и М. Стевановић који закључује да што је мањи избор евентуалних објеката, то је њихова испустивост већа, при чему даје пример са глаголом орати (Стевановић 1979³: 77). Одговарајуће примере наводи и Г. Хелбиг (Helbig 1992: 107), очито руковођен истим принципом, закључујући да је испустивост објекта честа уз глаголе типа штрикати и сл., док је изузетно ретка уз глаголе типа производити, променити и сл.

Међутим, с обзиром на то да се факултативне допуне у погледу своје испустивости понашају као додаци, уочава К. Велке, управо је ова чињеница највећи недостатак строге поделе на допуне и додатке, јер лексичка експликација допуна понекад није комуникативно ни оправдана, што зависи од критеријума релевантности (Welke 1988: 28): Шта радиш? – Једем. С друге стране, степен обавезности глаголских допуна стоји у тесној вези како са значењем глагола, који може реферисати о сложеним ситуацијама, тако и са реченичним моделом у ком овај фигурира, што омогућава да се исти логички предикат у реченици оствари на више алтернативних начина, различитим лексичко-граматичким средствима (нпр. конверзивима поклонити : добити (Поклонио ми је књигу : Добио сам књигу) или трансформацијом актив – пасив (Лопови опљачкали банку : Банка је опљачкана) итд.), „зависно од комуникативне хијерархије његових компоненти које ће говорно лице одабрати“ (Тополињска 1996: 5). Све речено наводи на оправдан закључак да критеријум испустивости не може бити основ класификације комплемената на допуне и додатке, о чему ће бити касније више речи, већ само критеријум за утврђивање њихове синтаксичке обавезности у одговарајућим прагматокомуникативним околностима.

2.1.2. Осим теста елиминације или редукције, Г. Хелбиг наводи следеће синтаксичке операције (Helbig 1992: 78–84), чија релевантност није подједнака: издвајање додатака у напоредну предикацију увођењем глаголске деиксе (Он руча сваки дан, а то чини у ресторану); накнадно прикључивање додатака путем координације (Он руча сваки дан, и то у ресторану); супституција глагола као носиоца валентности (Он ради/живи/купује у Београду); провера формалне предодређености комплемената (Она је видела Ану у Бечу/на мору; Она је видела у Ани потенцијал); утврђивање супкатегоризације глагола и селекције допуна (Он спава у подруму/са девојком). Јасно је, међутим, да тестови издвајања и прикључивања додатака очито стоје у тесној вези или чак проистичу из теста елиминације, док се тестом супституције, заправо, утврђује супкатегоризациони домен и способност глагола да управља селекцијом комплемената, чији је крајњи исход управо провера испуствости додатака. Стога се на последње две релације осврћу и други аутори.

2.1.2.1. Да није могуће јасну границу међу допунама и додацима повући само на основу неких формалносинтаксичких тестова, потврђује и К. Велке који сматра да је неопходно ослонити се и на неке значењске категорије као што су смисаона неопходност, или садржинска специфичност, супкатегоризација и детерминативност (Welke 1988: 37–39).

2.1.2.1.1. У принципу су допуне, за разлику од додатака, смисаоно неопходне како би се структурирала комуникативно попуна реченица. Остали реченични чланови, који би се евентуално могли или морали увести, имају статус додатка. Тако би се могло рећи, наставља Велке, да је смислена реченица структурирана ако представља довољно саопштење о каквом стању или радњи (Welke 1988: 39). У сваком случају, смисаона неопходност или садржинска специфичност представља израз семантичке валентности, односно лексичке селекције на релацији између регенса и депенденса. На тај начин се, на пример, уз глаголе типа блејати, лајати и режати морају појавити субјекти са обележјем животиња /+/, и то именице овца и пас. С друге стране, глаголи типа налазити се и коштати захтевају комплемент који би експлицирао релевантне компоненте у њиховом семантичком садржају које се тичу идентификације места и количине: Налазимо се на Дунаву; Овај аутомобил кошта цело мало богатство. Ипак, много је важније питање да ли се смисаона неопходност ослања на комуникативну

и прагматичку перспективу исказа или на синтаксичко-семантичке факторе које регулише носилац валентности. Наиме, глаголи налазити се и коштати су пунозначни, али се у њиховом значењу не конкретизује сема места и количине, већ се то постиже њиховим одговарајућим комплементом. Дакле, крајње поједностављено можемо рећи да су поменути комплементи неопходни на нивоу исказа, јер ни глагол јести, на пример, не предвиђа конкретну материју као објекат радње 'узимати храну'. С друге стране, за разлику од неких прелазних глагола који могу без објекта да квалификују субјекат, глаголи типа налазити се и коштати то не могу да остваре, што је у складу са елементарном логиком спознаје света у ком све има неко своје место и да све што се купује има неку вредност, цену итд. Стога се концепт смисаоне неопходности пре може преформулисати у смисаону конкретизацију, која се у бити своди на синтаксичку неопходност.

2.1.2.1.2. Супкатегоризација, пак, подразумева да се глаголи деле на подтипове или подгрупе у зависности од тога која допуна и у којој форми им се придружује, при чему се и у овом случају тест супституције показао као најоперативнији. Допуне су, тврди Велке (Welke 1988: 41), вербоспецифичне или супкласноспецифичне, што значи да је могуће формирати глаголске класе које фигурирају у истоветним реченичним обрасцима. Међутим, да ни овај тест није достатан, показује статус субјекта. Наиме, могло би се наивно закључити да субјекат није вербоспецифична допуна јер се сваком глаголу у личном облику може придружити, и то у предвиђеном морфолошком облику, тј. номинативу. С друге стране, упитно је да ли се глаголи типа спавати, живети и налазити се сврставају у исту супкатегоризациону класу, будући да се појављују у моделу S + V + Adv [PP [на + Лоc]]: Спавам/живим/налазим се на улици. На основу реченога је јасно да присуство субјекатске допуне не може бити основ глаголске супкатегоризације јер је уведена као резултат категоријалне рекције. Ако, пак, упоредимо глаголе спавати, живети и налазити се, видимо да се последњи глагол супротставља осталима на основу своје садржинске специфичности, а она подразумева постојање семе која предвиђа обавезну ексцентричну конкретизацију места.

2.1.2.1.3. Детерминативност као релација представља утврђивање односа предиката и осталих реченичних чланова на основу формалногичке

структуре реченице коју чине логички предикат и његови аргументи, што значи да се предикатом одређује чије стање или какав однос међу појмовима. Дакле, неиспустиви елемент реченице представља обавезни аргумент логичког предиката, те тиме допуну. Међутим, и у овом случају као проблематични случајеви остају примери са просторно-циљним, квантификативним и инструментним комплементима као обавезним члановима реченице, тим пре што се њима означавају примарно околности под којима актанти делују (Welke 1988: 44; Петровић 1992: 128–129): Ставио сам књигу на сто; Дискусија траје дуго; Пресекао сам хлеб ножем. Наиме, и В. Агел (Ågel 2000: 238) разматрајући статус поменутих адвербијала, наводи да идентификација просторног детерминатора, нпр. на Сави у реченици типа Шабаци лежи на Сави, као допуне на основу критеријума неопходности, односно облигаторности, јесте апсурдна. Као аргумент наводи да је испустивост могућа и у случају субјекта захваљујући томе што је он категоријално неспецифичан, док то није случај у последњем примеру јер је спацијални детерминатор уз глагол лежати лексички и садржајно специфичан. Штавише, у овом случају се може рећи да глаголско значење није допуњено, већ је једна његова инхерентна семантичка компонента само конкретизирана, опредмећена.

2.1.2.2. И коначно, на самом крају листе релација наводимо обележје које се налази у основи саме идеје о валентности. Наиме, формална специфичност или предодређеност комплемената представља, заправо, покушај да се за основ класификације реченичних чланова узме сама реакција, како категоријална тако и лексичка, при чему се за основни тест узима супституција (Ågel 2000: 179–180). Наиме, елемент који не подлеже овом тесту, а то значи да се не може заменити конкурентним формалнограматичким јединицама, јесте формално специфичан комплемент: нпр. Налазим се у соби/на тргу/испред поште/иза зграде/пред музејом; Појео сам све чварке итд. По овом критеријуму се оштро супротстављају, како се да видети, комплементи у реченицама са глаголом налазити се, с једне стране, оним испуштеним уз прелазне глаголе типа јести, пити и сл., с друге: Много једеш и пијеш. Последње нам сликовито показује да критеријуми обавезности и формалне специфичности комплемената могу да доведу до сасвим другачијих закључака, јер су оријентисани на различите домене организовања реченице, те се намеће питање да ли се међу њима може

успоставити било каква интерна хијерархија. Сасвим је очито да се испушивост може довести у везу са концептом прагматичке валентности, док је формална специфичност у домену оне синтаксичке, те јој се у синтаксички оријентисаном истраживању мора дати предност.

2.1.3. Шта се на крају овога прегледа може закључити? Без обзира на све уведене критеријуме, резултати су понекад сасвим нејасни и међусобно супротстављени. Ипак, могуће је у виду резимеа формулисати неке инваријантне елементе досад наведених ставова. Прво, допуне су смисаоно неопходне, док додаци то нису и, друго, допуне су супкласноспецифични и предетерминисани реченични чланови, док додаци нису супкласноспецифичне, већ су речи које детерминишу. У том смислу се за додатке може рећи да располажу већим степеном самосталности, јер су аутономни реченични чланови чије је присуство факултативно, дакле апсолутно су испуствиви, што доводи до њихове позиционе мобилности у реченици као и способности мултипликације (Lazard 1994: 81). Након свега изложеног намеће се очекивано питање о томе како се ови критеријуми преламају кроз призму реченичних функција.

3. Валентни статус синтаксичких јединица. У овоме одељку намера нам је да проверимо функционалност и доследност горенаведених критеријума и класификационих тестова, примењених на зависне реченичне функције.²

3.1. Субјекат се дефинише као лексички или супкатегоризационо неспецификована допуна, што значи да су његов облик и статус у домену категоријалне реакције, која, како је већ речено, не делује супкатегоризационо (Eisenberg 1986: 53).

Позиција граматичког субјекта је, за разлику од граматичког објекта, различито дефинисана већ према теоријско-методолошком приступу у анализи и опису (Lazard 1994: 100). Према, данас већ традиционалном, генеративном приступу читава предикација се посматра као бинарна структура. На једној страни је субјекат, а на другој је предикат са својим реакцијским допунама и додацима. Сасвим другачија концепција јесте Тенијерова по којој је субјекат глаголска допуна као и објекат, чиме су оне хијерархијски изједначене, будући да обе представљају непосредне глаголске депенденсе.

Субјекат представља, дакле, глаголску допуну, која је компатибилна

² У раду не разматрамо статус предикативних допуна, чији је статус увелико одређен чињеницом да улазе у састав реченичног језгра, предиката.

само са личним глаголским облицима (*Ја учити/учећи), за разлику од оних објекатских за које не важе таква ограничења (јавити некоме нешто о нечему). Управо је због те конгруентне везе са глаголом у предикатској функцији субјекат предвидив реченични члан, те често испуствив у појединим језицима, што је у тесној вези с концептом категоријалне неспецифичности допуна. Управо је испуствивост субјекта доказ да овај тест не може бити основ класификације реченичних чланова на допуне и додатке. Штавише, тест испуствивости је пре показатељ наглашености/ненаглашености, те познатости/непознатости или спецификованости/неспецификованости појмова који запоседају ову позицију. Субјекат је, у српском и сличним језицима, идентификован флексемски у оквиру личног глаголскога облика, те именски израз који с њим стоји у конгруенцији представља његов својеврсни експликатор, што отвара пут његовој испуствивости, посебно ако је реч о личној заменици изван реченичног фокуса: Шта радиш? – Учим. Управо ове одлике оправдавају и подржавају централност предиката, а не и субјекта као његовог сателита.

3.2. Објекти су рекцијске допуне, али оне делују супкатегоризационо, што подразумева да су високо зависне од концепта лексичке рекције (Eisenberg 1986: 53). Зато су они валентно специфични за одређене лексичко-семантичке класе глагола. Премда објекти заузимају десну глаголску валенцију, што значајно ограничава њихову реченичну мобилност у језицима аналитичког типа, њихова је инверзија ипак могућа, при чему је регулисана неким лексичко-граматичким и комуникативним условима.

Објекатска допуна се најлакше може идентификовати на основу контрастног положаја према другим допунама, најчешће субјекатској (будући да су субјекат и директни објекат централни комплементи). То је, дакле, увек маркирани реченични члан – падежним наставком, предлогом или поствербалном позицијом, ово последње у зависности од конкретног језика (Lazard 1994: 85).

Међутим, и међу објекатским допунама се начелно може успоставити разлика према степену обавезности, те се стога и разврставају на обавезне и факултативне. Тако се у теорији валентности само директни објекат сматра обавезном допуном, док се, на пример, индиректни објекат у форми слободног датива сматра факултативном (Welke 1988: 23). Премда се оваква

диференцијација објекатских допуна заснива на критеријуму испуствости и смисаоне неопходности, она је у великој мери одређена и њиховим синтаксичким статусом и семантизацијом (Welke 1988: 22–29), премда у теорији валентности диференцијација објеката на директне и индиректне није увек релевантна, јер је од непроцењиве комуникативне важности утврдити број и форму допуна, а потом и степен њихове обавезности (Welke 1988: 13). Ипак, сасвим је оправдано рећи да је дативни објекат релативно испуствив уз глаголе говорења и давања (Она говори истину; Дај бомбоне!), када је прималац информације или материјалног објекта познат, уопштен и сл., што никако не важи у моделима где је датив једина рекцијска допуна: Дивим се твојој храбрости. Затим, и акузативни објекат је подложен испуштању тамо где појам који именује није у комуникативном фокусу говорника или саговорника: Не зна да чита; Седи и пуши. С друге стране, ни акузативни објекти нису неиспуствиви уз каузативне глаголе типа натерати, омогућити, подстаћи и сл., на шта, свакако, великог утицаја има глаголско значење које не идентификује какву конкретну радњу или процес, већ пре релацију: *Натерао на повлачење; *Омогућио им; *Подстакла на рад.

Чини се, међутим, сасвим упутним и оправданим, како тврди В. Агел (Ågel 2000: 240), раздвојити концепте обавезности и факултативности, али не с обзиром на испуствост комплемената, већ с обзиром на то да ли чине базичну валентност глагола или не, како је дефинише К. Велке (Welke 1988: 58). Како ово треба схватити? Наиме, иако је реченица типа Пушим сасвим граматична и без објекта, сасвим би погрешно било глагол пушити разматрати као интранзитиван, чак и у исказима када је очито да се радња у тренутку саопштавања не врши на одговарајућем објекту, што се види у следећем примеру: Да ли пушите? – Да, пушим. Квалификативна употреба глагола не поништава глаголску транзитивност, већ је транспонује на сва три временска плана, где је постојање објекта радње искуствено непобитно. С друге стране, усмереност на конкретизацију објекта онемогућује његово испуштање у истоветном контексту, где је евидентан изостанак и реализације радње и њеног објекта: Да ли пушите класик? – Не, не пушим класик. Ако имамо претходно у виду, можемо закључити да ни дативни објекат уз глаголе говорења и давања није факултативна допуна, већ само она испуствив(и)ја, што, наравно, зависи од

контекста: Он говори глупости и Он јој говори свакакве глупости. Претходни пример показује сликовито да је објекат намене итекако неопходан ако је каква делатност усмерена само ка њему. Дакле, допуне које улазе у састав базичног модела валентности не могу бити факултативне, већ само испустиве. Може се поставити питање које су то факултативне допуне. Ако за пример узмемо опет глаголе давања и говорења, они омогућују увођење треће, факултативне објекатске допуне у виду конструкције за + акузатив: дати коме шта за некога; рећи коме шта за некога. Ове факултативне допуне као додатне објекте дати глаголи давања и говорења уводе само у случају да објекат трансфера, предмет или информација, није намењен појму у дативу, или се својим садржајем не односи на њега, већ појму идентификованом предлошким акузативом (Алановић 2010: 131). Једноставно говорећи, факултативне допуне служе за ширење базичног модела валентности неког глагола, чије је увођење регулисано логичко-семантичким или комуникативним факторима.

3.3. Међу реченичним члановима посебно место заузимају адвербијални детерминатори, који се, по правилу, дефинишу као факултативни реченични чланови будући да именују околности под којима се радња реализује. Међутим, с обзиром на степен испустивости и предвидивости, адвербијали се валентно сврставају и међу допуне и међу додатке. Тако, на пример, адвербијали са инструментно-спроводничким и посредничким значењем, будући у домену рекције, стичу сасвим оправдано статус допуна.

3.3.1. Међу типичне адвербијалне допуне можемо сврстати оне инструментно-спроводничке које се могу појавити као факултативне у (готово) сваком реченичном обрасцу (разнежити кога погледом; натерати кога својим ставом на размишљање; послати коме шта поштом). Међутим, захваљујући њиховој формалној предвидивости, оне се оправдано сврставају међу допуне, али у домену категоријалне рекције. Овај се феномен може донекле и са семантичког аспекта оправдати. Наиме, инструменти представљају појмове који су такође непосредно ангажовани у каквом процесу за чије су ефекте и сами одговорни, барем у погледу квалитета (Ивић 2002: 17), с том разликом да остварују својеврсно функционално јединство са агенсом: Ударио ме је каменом : Бацио је камен на мене. Специфични су, међутим, двопрпозициони модели у примерима типа Овом изјавом ју је увредио, где се формом инструментала

непосредно реферише о каузирајућој радњи, захваљујући чему стоји у непосредној корелацији са одговарајућим логичким предикатима (Алановић 2011: 188): Изјавио је нешто и то ју је увредило.

3.3.1.1. Веома блиске претходним допунама јесу адвербијални детерминатори са посредничким значењем, који су у домену лексичке рекције. Овај факултативни тип адвербијалних допуна се појављује у реченицама са глаголима давања и говорења (послати некоме нешто по некоме; јавити некоме нешто по некоме), којима се уводи трећи акт у денотирану ситуацију са улогом посредника. Као резултат ширења базичне валентности каузативног глагола настаје факултативни четвороаргументни модел валентности.

3.3.2. Неретко се, међутим, граматичка обавезност и смисаона неопходност адвербијала доводи у непосредну везу са неграматичношћу или комуникативном непотпуношћу реченице из које су испуштени. Као непремостив проблем у класификацији неких од ових јединица јесте, међутим, њихова морфосинтаксичка нспецификованост (Мој комшија Пера станује сам/ на првом спрату/горе/са родитељима/скромно). Стога се може разумети мотив да се ови чланови дефинишу или као допуне, због своје обавезности, или као додаци, због своје формалне нспецификованости. Чини се да би у том случају најоперативније, можда и најоправданије решење било употребити термин обавезни додаци, са којима, осим обележја формалне нспецифичности, деле још и способност мултипликације и позиционе мобилности. Ипак, како се обавезност може укључити у концепцију факултативности додатака?

У србистичкој се литератури појављују термини опште и посебне одредбе, при чему је класификација ових последњих посебно спорна, при чему се 'посебност' очитује у погледу њихове селекције са аспекта глаголскога значења (Станојчић/Поповић/Мицић 1989: 228). Тако, глаголи кретања који су маркирани финалношћу, као по правилу, захтевају да се конкретизује место као циљ кретања (Улазим у собу) итд. Примећено је да предиктабилност одговарајућег адвербијала у великој мери зависи од значења префикса помоћу кога је конкретан глагол деривиран (Ковачевић 1986; Ågel 2000; Павловић 2006). Тако се префиксом из- упућује на аблативну оријентацију глаголског значења (извадити из торбе), док се префиксом у- упућује на адлативну (увести у собу). Међутим, наведени глаголи често омогућују увођење и других семантички

комплементарних адвербијалних детерминатора, што посебно важи за оне који нису префиксалне творенице (извући из воде на обалу; водити од куће до школе). Ово се може протумачити нужном логичком комплементарношћу аблативности и адлативности као основних просторно-мобилних концепата.

Наиме, кретање се увек одвија кроз повезивање две рубне тачке у простору које се поклапају са почетном и крајњом тачком кретања. Неретко је, међутим, само једна од њих и у комуникативном домену исказа (Изази из кола). Примери у којима ниједан адвербијални детерминатор није реализован, контекстуално су везани и условљени (Ено га излази [из куће] [напоље]!), при чему је то чест поступак при наглашавању хабитуалности радње (Он не излази). Иако је, међутим, реченица типа Изашао је контекстуално везана и условљена познатошћу локализатора, сам глагол изаћи обезбеђује граматичност реченице само са једним адвербијалом, премда отвара места за више њих: Изашао је из учионице у ходник.

И још нешто. Сам морфосинтаксички лик датих адвербијалних детерминатора није нужно условљен глаголским значењем, тј. глаголским префиксом, већ пре типом локализатора који именује именица у његовом саставу: отићи од куће/из земље/са планине.

С друге стране, уз поменуте глаголе кретања, каузативне и некаузативне, наместо предлошко-падежних конструкција са просторним значењем као њихови равноправни супституенти појављују се деиктички и други прилози, што доказује да њихово присуство није резултат рекције, узете у ужем смислу, већ валентности глагола, предодређене његовом садржинском специфичношћу (извести кога напоље; провести кога туда; увести кога унутра и сл.).

Наведено нас упућује на оправданост и утемељеност сумњи у исправност сврставања поменутих директивних, али и квантификативних и др. адвербијала међу адвербијалне или прилошке допуне (Станојчић/Поповић/Мицић 1989: 225; Мразовић 2009: 532), будући да се, осим по испуствости, у свему осталом понашају као додаци.

Да сам критеријум испуствости може довести до различите класификације неког реченичног члана, сликовито показује и статус конструкције од + генитив у пасивним реченицама, коју Љ. Поповић одређује као агентивну одредбу (Станојчић/Поповић/Мицић 1989: 240), а П. Мразовић

као агентивну допуну (Mrazović 2009: 111).

4. **ЗАКЉУЧАК.** Критичари дихотомне поделе реченичних конституената која се заснива на строгом разграничењу допуна и додатака, верују да би ту строго линију разграничења требало ‘ублажити’ тако што би се за допуне увео концепт централности/периферности, односно прототипичности и атипичности (Àgel 2000: 199). И Ж. Лазар покушава да изведе хијерархизацију глаголских допуна на оне централне и оне периферне. Тако је обавезна допуна централна, док оне факултативне то нису, при чему се може формирати аргументни ланац од строго централних, преко мање централних до оних периферних и, коначно, додатака (Lazard 1994: 79–80). Чини се, међутим, да би најоперативније решење било успоставити тројни систем, где би се на једном крају налазиле допуне, обавезне, испустиве и факултативне, на другом додаци, редовно факултативни, док би се у прелазном појасу међу овим оштро супротстављеним категоријама сместили адјункти (или придруге)³ као обавезни, проширујући додаци. У прилог овој концепцији свакако иду већ поменути ставови да испустивост не може бити основни, а посебно не најпоузданији критеријум за утврђивање валентног статуса комплемената. Ако се узме да су, како нам и В. Агел сугерише (Àgel 2000: 274), формална специфичност и синтаксичка неопходност кључни критеријуми класификације комплемената, онда је јасно да оба наведена обележја могу да имају само допуне, пре свих оне базичне, додаци ниједно, док су адјункти маркирани својом синтаксичком неопходношћу, која обезбеђује граматичност реченице.

ЛИТЕРАТУРА

Алановић, Миливој (2010). Основни валентни принципи у структурирању реченице. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику. LIII/1: 125–142.

Алановић, Миливој (2011). Каузативност – манипулативност: од концепта ка форми. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду.

Àgel, Vilmos (2000). *Valenztheorie*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.

³ С обзиром на то да је дати облик као термин неафирмисан и, готово сасвим сигурно, непознат, наводимо га само у загради, те се на тај начин може схватити као преводни еквивалент за адјункт.

Welke, Klaus M. (1988). *Einführung in die Valenz- und Kasustheorie*. Leipzig: Bibliographisches Institut.

Всеволодова, Майя (2000). Теорија функционално-комуникативног синтаксиса. Москва: МГУ.

Eisenberg, Peter (1986). *Grundriss der deutschen Grammatik*. Stuttgart: Metzler.

Engel, Ulrich (2009). *Syntax der deutschen Gegenwartssprache*. Berlin: ESV.

Ивић, Милка (2002). О појму ‘одговорност’ и ‘агентивној’ улози оруђа за вршење радње. Јужнословенски филолог. LVIII: 15–22.

Ковачевић, Милош (1986). Префиксација и њен утицај на форму и семантику синтагме. Научни састанак слависта у Вукове дане. 16/1: 119–128.

Lazard, Gilbert (1994). *L'Actance*. Paris: PUF.

Mrazović, Pavica (2009). *Gramatika srpskog jezika za strance*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Павловић, Слободан (2006). Детерминативни падежи у старосрпској пословноправној писмености. Нови Сад: Матица српска.

Петровић, Владислава (1992). Прилог класификацији допунских конструкција у српскохрватском језику. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику. XXXV/2: 115–132.

Pranjković, Ivo (2007). Glagoli govorenja i njihove dopune. Зборник Матице српске за славистику. 71–72: 133–141.

Станојчић, Живојин и Љубомир Поповић, Стеван Мицић (1989). Савремени српскохрватски језик и култура изражавања. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Завод за издавање уџбеника.

Стевановић, Михаило (1979³). Савремени српскохрватски језик II. Београд: Научна књига.

Tesnière, Lucien (1969²). *Éléments de syntaxe structurale*. Paris: Éditions Klincksieck.

Тополињска, Зузана (1996). ‘Падеж’ и ‘глаголски род’ – две стратегије граматикализације односа између ‘предиката’ и његових ‘аргументата’. Јужнословенски филолог. LI: 1–9.

Helbig, Gerhard (1992). *Probleme der Valenz- und Kasustheorie*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Helbig, Gerhard und Joachim Buscha (1996). *Leitfaden der deutschen Grammatik*. Leipzig: Langenscheidt.

Milivoj Alanović

ERGÄNZUNGEN UND ANGABEN - ZWISCHEN NOTWENDIGKEIT UND WEGLASSBARKEIT

Zusammenfassung

In der vorliegenden Arbeit haben wir, ausgehend von der Valenztheorie, den Valenzstatus der vom Verb abhängigen Satzglieder, bzw. der Komplemente untersucht, indem wir unterschiedliche Kriterien der grammatischen Einteilung in Ergänzungen und Angaben auseinandergesetzt haben. Es hat sich dabei als unbestritten erwiesen, dass die formale Spezifität der Komplemente, gemeinsam mit der syntaktischen Notwendigkeit, das wichtigste Kriterium der Klassifizierung sei. Ausserdem, es ergab sich als erforderlich eine dritte Klasse von Komplementen der bisherigen Zweiklassentypologie zu zufügen, und zwar Adjunkte als notwendige Angaben.

Schlüsselwörter: Serbische, Valenz, Verb, Komplemente, Ergänzung, Adjunkt, Angabe.